

Atıf/ Citation:

Öksüz, Mustafa. "XVI. Yüzyıl Kudüs'ünde Yahudi Mabetleri ve Osmanlı Devleti." *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 2 (Yaz 2018): 9-32.

## XVI. YÜZYIL KUDÜS'ÜNDE YAHUDİ MABETLERİ VE OSMANLI DEVLETİ <sup>1</sup>

Mustafa ÖKSÜZ

Dr., Tarih  
PhD, History

<mustafaoksuz34@hotmail.com>

Makale Türü: Hakemli Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 23.02.2018, Kabul Tarihi:30.06.2018

**Öz:** Müslüman devletler, Kudüs'teki gayrimüslim mabetleri hakkında Halife Ömer'den (634-644) itibaren uygulanan ve sınırları zimmət antlaşmasıyla çizilmiş bir siyaset benimsemişlerdir. Nitekim Yavuz Sultan Selim, 29 Aralık 1516'da şehri ziyaret ettiğinde Ortodoks Hıristiyanlara bu tarihi ananeye vurgu yapan ferman vermiştir. İslam fethinden önce burada ikamet etmeyen ve mabet yapma/edinme hakları olmayan Yahudiler, ilk zamanlardan itibaren havraları için Müslüman yöneticilerden resmi onay almaya çalışmışlardır. Bu makalede, Osmanlı Devleti'nin vakıya teorik ve pratik açıdan nasıl yaklaştığı ele alınacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Kudüs, Osmanlı Devleti, Yahudi, Mabet, Gayrimüslim

### JEWISH SANCTUARIES IN THE SIXTEENTH CENTURY JERUSALEM AND OTTOMAN STATE

**Abstract:** Since Caliph Ömer (634-644), a policy determined by the deed of covenant about non-Muslim temples in Jerusalem has been followed by Muslim states. As a matter of fact, when Yavuz Sultan Selim visited the city, he gave Orthodox Christians an edict which emphasized historical tradition. Jews who did not reside here during the conquest of Islam did not have the right to have a temple in the city. From the earliest times, they tried to get official approval for their sanctuary. In this article, how the Ottoman Empire approached the case from the theoretical and practical point of view will be discussed.

**Keywords:** Jerusalem, Ottoman Empire, Jews, Temples, Non-Muslims

<sup>1</sup> Bu makale *Birinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2017*'de (Konya, 16-17 Aralık 2017) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

## Giriş

Müslümanların ilk kiblesi ve miraç mucizesinin yaşandığı Kudüs, Hz. Ömer'in hilafeti zamanında yapılan fetihle İslam egemenliğine girmiştir. Tarih boyunca kısa süreli Haçlı işgali hariç tutulursa devamlı surette Müslümanlar tarafından idare edilmiş ve bu durum büyük değişimlerin yaşandığı XX. yüzyıla kadar sürmüştür. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle önce İngiliz işgaline ardından da İsrail'in istilasına uğrayan bölgenin tarihi dokusunda büyük tahribatlar meydana gelmiştir.

İbrâhîmî dinlerin ilk müntesipleri olan Yahudiler, Kudüs'ün ve coğrafyanın eski sakinlerinden olmakla birlikte onlardan önce burada Kenanlılar, Fenikeliler Filistler ve bazı kavimler yaşamaktaydı.<sup>2</sup> İsrailoğulları zamanla bölgeyi ele geçirerek Hz. Davud ile oğlu Hz. Süleyman zamanında altın çağını yaşayan güçlü bir krallık kurmuşlardır. Hz. Süleyman'ın vefatıyla devlet parçalanıp İsrail ve Yahuda olarak ikiye ayrılmıştır. Kuzey'de kurulan ve on kabile tarafından desteklenen İsrail krallığı, M.Ö. 724'te Asurlular tarafından yıkılarak halkının bir kısmı sürülmüştür. On kabilenin tamamına yakınının yok edilmesi, sonraki devirlerde haklarında muhtelif efsanelerin doğuşuna neden olmuştur.<sup>3</sup>

Kudüs merkezli güneydeki Yahuda krallığı ise İsrail'e nispetle fasılalarla daha uzun ömürlü olmakla birlikte bölgedeki menfi gidişattan nasibini almıştır. Nitekim Nebukadnezar tarafından milattan önce 586 yılında Süleyman Mabedi'yle birlikte yıkılarak yerle bir edilmiş ve ahalisinin bazıları Babil'e sürgüne gönderilmiştir.<sup>4</sup> Tapınağın yıkılması, Yahudi tarihinde dîni ve içtimâî farklı süreçlerin başlamasına yol açmıştır.

Bâbil krallığına son veren Persler, sürgündekilerin dönüşüne ve tapınağın yeniden inşasına müsaade etmişlerdir. Süleyman Mabedi'nin ikinci kez bina edilmesiyle Kudüs'te yeniden bir Yahudi krallığı tesis edilmiş fakat çok geçmeden önce İskender ve haleflerinin ardından da Roma'nın kontrolünde uydu bir devlet olarak mevcudiyetini muhafaza etmeye çalışmıştır. M. S. 70'de vuku bulan isyanın akabinde tapınakla kent bir kez daha yıkılmıştır. Bar Kohba

<sup>2</sup> Celâl Tefvîk Karasapan, *Filistin ve Şakr-ül-Ürdün, Birinci Cilt*, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul, 1942, s. 13.

<sup>3</sup> Devletin yıkılışı ve on kabile hakkındaki efsaneler için bkz: Dan&Lavinia Cohn-Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, Bilal Baş (çev.), İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 42-44.

<sup>4</sup> 16 Mart 597'de Kudüs'ü zapteden Buhtunnasr/ Nebukadnezar, Yahuda Kralı Yehoyakin'i esir olarak Bâbil'e götürmüştür. Yerine adı Tsedekiya'ya çevrilen amcası Mattanya, kral olarak atanmıştır. Saltanatının dokuzuncu yılına kadar Bâbil'e itaat etmeyi sürdüren Tsedekiya, Mısır ile müttefik olup vergi vermeyi reddederek isyan etmiştir. Kudüs şehri bir yıllık kuşatmanın ardından 586'da (M.Ö.) ele geçirilmiş ve Süleyman Mabedi'yle, birlikte Bâbil ordusu tarafından yıkılmıştır. Bu konuda bkz: Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *DİA, VI*, İstanbul, 1992, s. 380-381.

önderliğinde (132-135) patlak veren isyanın da bastırılması sonucunda Yahudiler buradan sürülmüşlerdir.<sup>5</sup>

Hıristiyanlığın resmi din olarak kabulüyle Kudüs'ün kapıları bir kez daha Yahudilere kapanmış ve buraya girişleri yasaklanmıştı. Yasağı delmeye teşebbüs edenler ise idama mahkûm edilmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Ömer'in teslim almaya geldiği şehir, Hıristiyanlığın benimsediği yeni hüviyetle donanmış ve İsrailoğulları'ndan geriye hiçbir şey kalmamıştır. Kente Müslümanlarla birlikte dönebilen Yahudiler, tarih boyunca varlıklarını İslam hâkimiyetine medyun bir biçimde sürdürmüşlerdir.<sup>6</sup>

Yavuz Sultan Selim'in 29 Aralık 1516'daki ziyaretiyle Kudüs, gücünün zirvesinde istikrarlı bir imparatorluğun parçası olmuştu. Osmanlılar, selefleri Müslüman sultanların Hıristiyanlara verdiği hakları koruyup tarihsel devamlılığı sağlamışlardır. Yahudilere, Hz. Ömer'in fethi esnasında şehrin sakinleri olmadıkları için herhangi bir ferman verilmemişti. Tarihi bir zimmet antlaşmasının<sup>7</sup> yokluğundan ötürü durumları Hıristiyanlardan farklılık arz etmekle birlikte canları, malları ve ibadet hürriyetleri güvence altına alınmıştı.

Gayrimüslim ibadethanelerinin tamerine, aslına muhalif olmamak ve yeni bir şey ilave edilmemek şartıyla izin verilirdi. Adı geçen uygulamaya ilişkin çeşitli kayıtları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ve şer'iyeye sicillerinden bulmak mümkündür. Kentteki Yahudilerle tarihin hiçbir döneminde zimmet akdi yapılmadığı hatırlandığında mabetlerinin inşası ve tamiri işinde tezatlıklar ortaya çıkmaktadır. Osmanlı egemenliğinin ilk yüzyılında Kudüs'teki Yahudi mabetlerinin meşruiyetinin neye dayandığını ve devlet politikasının nasıl teşekkül ettiğini anlamak/sorgulamak bu makalenin hedefidir.

<sup>5</sup> İkinci mabet dönemi Yahudi tarihi için bkz: Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik Giriş ve Tarih", *DİA*, XLIII, İstanbul, 2013, s. 190-191.

<sup>6</sup> İslami dönemde Filistin'e gerçekleşen Yahudi göçleri ve nedenleri için bkz: Nuh Arslantaş, "İslami Dönemde (638-1099) Filistin'e Yahudi Göçü ('Aliya: עלייה)", *Türk Tarih Kurumu Belleten LXXVI/274*, Aralık 2011, s. 641-689.

<sup>7</sup> "İslâm ülkesinde uzun süre yaşamak isteyen yabancılarla yapılan bir tür vatandaşlık sözleşmesine "zimmet akdi" ve sözleşme yapılan yabancılara da "zimmet ehli" (ehl-i zimme) denilir." Bu konuda bkz: Eyüp Said Kaya, Hasan Hacak, "Zimmet", *DİA*, XLIV, İstanbul, 2013, s. 424.

**Tablo 1: XVI. Yüzyıl Kudüs'ünde Hane ve Mücerred Sayıları<sup>8</sup>**

| Mahalleler        | 932h?/<br>1525-26? |   | 945h?/<br>1538? |     | 961h/<br>1553-54 |     | 970h/<br>1562-63 |    | 1005h/<br>1596-97 <sup>9</sup> |    |
|-------------------|--------------------|---|-----------------|-----|------------------|-----|------------------|----|--------------------------------|----|
|                   | H                  | M | H               | M   | H                | M   | H                | M  | H                              | M  |
| <b>Müslüman</b>   | 624                | 2 | 1204            | 74  | 1944             | 132 | 2101             | 35 | 1463                           | 54 |
| <b>Hıristiyan</b> | 119                |   | 175             | 29  | 416              | 25  | 383              | 41 | 42                             |    |
| <b>Yahudi</b>     | 199                |   | 222             | 21  | 325              | 13  | 237              | 12 | -                              |    |
| <b>Toplam</b>     | 942                | 2 | 1601            | 124 | 2685             | 170 | 2721             | 88 | 1505                           | 54 |

H: Hane, M: Mücerred

Kudüs'teki Yahudi mabetleri hakkında etraflıca bir değerlendirmeye girişmeden evvel nüfusa değinmek konunun tarihi zemine oturması ve daha sağlıklı tartışılması bakımından faydalı olacaktır. Şehirdeki Yahudi mevcudiyeti, önceki zamanlara dayanmakla birlikte Müslüman ve Hıristiyanlara (ilk iki tahrir hariç) nazaran oldukça düşük seyretmiştir. Şeref, Meslah, Ed-Dâbişe, Rîşe ve Vustâ gibi mahallelerde ikamet eden Yahudilerin<sup>10</sup> çeşitli nedenlerle mekân değişikliği yaptıkları ve şehir dışına göç ettikleri bilinmektedir.

XVI. asırda Kudüs'e nazaran Safed'in Yahudiler nezdinde daha muteber oluşu dikkat çekicidir. Veriler mukayese edildiğinde Safed'in Yahudi nüfusunun<sup>11</sup>, yüzyıl boyunca Kudüs'teki dindaşlarından daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. İmparatorluk haricinden bölgeye gelen Yahudi göçlerinin ilk durağı burası olmuştur. Kabalacılar tarafından benimsenmesi ve iktisadi gelişmişlik bu tercihin nedenleri olarak gösterilebilir.

<sup>8</sup> Tahrir defterleri, vergilendirmeye tabi mücerred ve haneleri tespit gayesiyle tutulduğundan toplumun tüm fertlerini kapsamamaktaydı. Dolayısıyla bu defterlere istinaden yapılan nüfus hesaplamaları bir kesinlikten çok tahmini ifade etmektedir. Kudüs Sancağı'nın mufassal tahrir defteri adedi beştir. Bugünkü Ürdün, Filistin ve İsrail'in mezkûr asırda en az sekiz kere tahrir edildiği bilinmekle beraber defterlerin tamamının intikal etmediği anlaşılmaktadır. Bu konuda bkz: Mustafa Öksüz, "Filistin'in On Altıncı Yüzyıldaki Nüfusuna Dair Kaynaklar: Mufassal Tahrir Defterleri", *SBARD*, Yıl / Year 14, Sayı / Issue 27 Bahar / Spring 2016/1, s. 257-259.

<sup>9</sup> 1005h/1596-97 tarihli mufassal tahrir defterinin Hıristiyan ve Yahudilere ait kısmı eksiktir. Daha geniş bilgi için bkz: Mustafa Öksüz, "Osmanlı İdaresi'nin İlk Yüzyılında Kudüs-i Şerif Sancağı'nda Yahudi Nüfusu", *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, (Winter 2016), 16: 2, s. 4-7.

<sup>10</sup> Gös. yer.

<sup>11</sup> Mustafa Öksüz, *Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. Yy.*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2016, s. 151/ 305-306/446-447.

## 1. Yeni İbadethane Yapılmasının Yasak Oluşu

Hz. Ömer'in fethi esnasında Kudüs'te havranın bulunmaması ve Yahudilerin şehrin sâkinleri olmamaları yeni mabet yapılmasının önündeki en büyük engeldi. Zira fetih esnasında sadece Hıristiyanlarla zimmet antlaşması yapılmıştı.<sup>12</sup> Dolayısıyla Hıristiyan ibâdethânelerinin meşruiyeti Hz. Ömer'den sonraki tüm Müslüman idareciler tarafından tasdik oluna gelirken aynı durum Yahudiler için geçerli değildi.

Hıristiyan devletlerle ilişkiler hasmâne boyutlara vardığında bazen halifeler ile sultanların bazı kiliseleri camiye çevirdiği görülmüştür. Fakat bu durum Hıristiyanlık akidesinde mühim yer tutan Kıyame Kilisesi gibi kutsal mekânlara el koymaya kadar gitmemiştir.<sup>13</sup> Netice itibarıyla tüm emânlarda Hz. Ömer'in ahitnamesi esas alınarak hareket edilmeye çalışılmıştır. Nitekim 29 Aralık 1516'da Kudüs'e varan Yavuz Sultan Selim, Rum Ortodoks Patriği Ataulah'a bahşettiği fermanında kadimden gelen bütün haklarının muhafaza ve ibka edildiğini belirtip aynı tarihi mirasa vurgu yapmıştır.<sup>14</sup>

Yukarıda işaret edildiği üzere Hıristiyanlarla aynı tarihi haklara sahip olmayan Yahudiler ibadetlerini/ ayinlerini icra edecekleri yerlere ihtiyaç duymuşlardır. Nitekim bu zorunluluk zamanla bazı evlerin mabede/kenîsâya dönüşmesine yol açmıştır. "... *Fe'emmâ tâyife'-i Yahûd kable'l-feth ve ba'de'l-feth Kudüs-i Şerif'de ma'bed ittihâz etmek vâki' olmaduğu meşhûr ve mastûrdur...*"<sup>15</sup> ifadesiyle mabetlerin meşruiyet taşımadığı ilan edilmesine rağmen ibadet hürriyeti mevzu bahis olduğundan mevcut duruma göz yumulmuştur.

Teoride Kudüs'te hiçbir surette havranın bulunmayacağını kabul eden Osmanlılar, bu konuda kati bir siyaset takip etmek yerine daha çok taşradaki etkenlere bağımlı hareket tarzı benimsemişlerdir. Taşranın devlet merkezini etkileme gücü, Kudüs mevzubahis olduğunda elbette yüksekti. Müslümanların ilk kıblesinde meydana gelen rahatsızlıklar, başkent tarafından dikkatle takip edilmiş ve menfi durumlara hemen müdahale edilmeye çalışılmıştır.

<sup>12</sup> Ebu Cafer Muhammed bin Cerîr Et-Taberî, *Târihu't-Taberî, Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk, El-Cüz'ü's-Sâlis*, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (th.), Dâr-u Süveydân, Beyrut, Lübnan, 1967, s.609

<sup>13</sup> Bunun tek istisnası Fatimi Halifesi Hâkim-Biemrillah (996-1021) olmuştur. Onun emriyle 1009'da Kahire'deki kiliselerle Kudüs'teki Kıyame yağmalanıp yıkılmıştır. Bkz: Mustafa Öz, "Hâkim-Biemrillah", *DİA*, XV, İstanbul, 1997, s. 199.

<sup>14</sup> "... ve Hazreti 'Ömer radiyallâhu 'anh hazretlerinden olan 'ahidnâme'-i hümâyûn ve selâtîn-i mâziyeden olan evâmîr-i şerîfeleri mücebince zabt ve tasarruf eylemek için buyurdum ki ..." A.DVN.KLS.d., 08, s. 11.

<sup>15</sup> 15 Safer 997h/3 Ocak 1589 tarihli ve 528 numaralı hüküm için bkz: A.DVN.MHM.d., LXIV, s. 210.



Kudüs'teki Yahudi mabetlerinin kanunsuz olduğu kabul edilmekle birlikte tamir için mahkemeye müracaat edildiği görülmektedir. Zira izin alınması zorunluymdu. Kadı talep üzerine bir görevliyi göndererek vaziyetin tespitini sağlar ve gelen rapora istinaden tamiratın yapılmasına müsaade ederdi. Son tahlilde onayın keşif sonucunun müspet çıkmasına bağlı olduğu ve tek taraflı beyanların kabul edilmediği anlaşılmaktadır.

8 Muharrem 965/ 31 Ekim 1557'de Yahudi cemaatinin sözcüsü (mütakellim) İshak, kadının huzuruna çıkıp sinagoglarının (el-kenîsete'l-Yehûd/الكنيسة اليهود) bazı yerleriyle müstemilatından evin tavanının tamire ihtiyacı olduğunu ifade ederek keşif yapılmasını istedi. Bu istek üzerine kadı, naibi Hüsameddin Efendi'yi gönderdi. Yapılan incelemede mütakellimin doğru söylediği (وكتشف كشفا شافيا فوجده على وجه المشروح اعلاه) ortaya çıkınca aslına uygun şekilde herhangi bir ilave yapılmaksızın (من غير زيادة) tamire izin verildi.<sup>17</sup>

Yine 10 Receb 974/21 Ocak 1567 tarihli dava kaydından Yahudi cemaatinden Yusuf bin Abdülkerim, Şemuyel ibn-i es-Sîrcânî, Yahuda ibn-i Musa el-Haddâd adlı bazı kişilerin mahkemeye gelip havranın yıkılan duvarının tamiri için izin talep ettiği öğrenilmektedir. Müracaat üzerine bizatihi Kadı Alaüddin el-Hanefi yanında Muhzırbaşı Mehmed Ağa bin Musa ve cemaatle birlikte olay mahalline giderek teftişte bulundu. Duvarın yıkık olduğunu gören ve gerekli tahkikatı yapan kadı aslına sadık kalmak ve ilave yapılmaması şartıyla (من غير احداث بناء جديد يكون زيادة عن الاصل) tamire müsaade etti.<sup>18</sup>

### 3. İbadethanelerde Kaçak Yapılaşmaya İzin Verilmemesi

Verilen iznin haricinde bazen mabetlere ilaveler yapılmıştır. 21 Receb 947/21 Kasım 1540'da havraya batı cihetinden yeni bir kapı ile paravanın/perdenin bina edildiğine dair şikâyet mahkemeye ulaştığında hemen teftiş heyeti yollanarak vaziyet tespit edilmeye çalışılmıştır. Nitekim olay yerine varıldığında iddianın doğru olduğu (فوجدت على الوجه المشروح) görülerek durum kadıya bildirilmiştir. Bu husus hakkında cemaat sorguya çekilmiştir. Tamir izinlerinin bulunduğuna ilişkin ellerindeki kanıtlarla Yahudi ileri gelenlerinden alınan cevap İstanbul'a arz edilmek üzere sicile kaydedilmiştir.<sup>19</sup>

Görevlilerin gayrimüslimlerden para sızdırmak adına zaman zaman ibadethaneler konusunda ithamlarda bulunmaları yüzünden meydana gelen şikâyetler, devlet merkezini ziyadesiyle meşgul etmekteydi. Cemaatin yerel idarecileri devre dışı bırakarak izni doğrudan hükümetten alması ivedi bir

<sup>17</sup> KDSŞC, XXXV, s. 66.

<sup>18</sup> KDSŞC, XLIX, s. 312.

<sup>19</sup> KDSŞC, XII, s. 502; Aynı konunun 24 Receb 947/24 Kasım 1540 tarihli başka bir tasviri için bkz: Ags, s. 509.

şekilde harekete geçilmesini engellemiştir. Bundan dolayı, yıkım kararına girilmeden evvel vakıa tespit ve tescil edilerek başkente gönderilmiştir. Taşrada yaşanan sıkıntılar, bazen Yahudileri daha rahat izin alabilme ümidiyle devlet merkezine yöneltmiştir. Zira dindaşlarının vezirler başta olmak üzere ileri gelenlerle tesis ettikleri yakın ilişkiler, birçok şeyin kolaylaşmasını sağlamıştır. Böylece taşradaki mahalli görevliler karşısında hukuki bir dokunulmazlık elde etmişlerdir.

Cami mihrabına bitişik havranın önüne kaçak su deposunun inşası Yahudilerle taşradaki görevlileri bir kez daha karşı karşıya getirmişti. Yeni yapının yıkılmaması için ayak direten cemaatin tavrı, davanın devlet merkezine intikaline yol açmıştı. Ancak direniş fayda vermemiş 28 Safer 991/23 Mart 1583'de ruhsatsız kısmın yıkılması için kadıya emir gönderilmiştir. Hükümde Katoliklerin de adının geçiyor oluşu, aynı tarihte iki farklı dînî kesimin yasal sınırların dışına çıkarak kanuna aykırı işlere giriştiklerini göstermektedir.<sup>20</sup>

#### 4. İbadethanelerin Teftişi

Çeşitli vesilelerle, kadı ve ona bağlı görevliler tarafından teftiş maksadıyla ibadethaneler ziyaret edilmiştir. İnceleme esnasında elbiselerin dahi kontrol edildiği ve şer'a/ kanuna muhalif bir şey varsa mahkemenin huzuruna getirildiği görülmektedir. Kayıtlara göz atıldığında bazen bu teftişlerin tacize dönüştüğü anlaşılmaktadır. Yahudilerin böyle durumlar karşısında kendilerini koruma amacıyla ivedi bir şekilde vaziyeti devlete ulaştırdığı müşahede olunmaktadır.

22 Cemâziyelevvel 957/ 8 Haziran 1550 tarihli havra teftişi esnasında beyaz kumaştan yapılmış Müslümanlara mahsus elbiseyi giyen bazı kişiler Mustafa subaşı tarafından mahkemeye sevk edilmiştir. Bundan sonra böyle bir şeye tevessül etmemeleri konusunda sert bir şekilde ikaz edilerek dava kaydedilmiştir.<sup>21</sup> Bir müddet sonra yeniden kadının huzuruna çıkan Yahudiler, önceki karara itiraz ederek ibadethanelerinde beyaz renkli taylasan (sarığın omuza sarkan ucu) giyme hususunda ellerinde belgelerinin bulunduğunu ve eğer müsaade buyrulursa 15 gün içinde Şam'dan getirebileceklerini

<sup>20</sup> Kudüs-i Şerif kâdisına hüküm ki Mektûb gönderüp; "Nefs-i Kudüs-i Şerif'de Efrenc tâifesinin Amûdiye nâm keniseleri görülmek ferâm olunmağın görüldükde; temessükât-ı kadîmelerin ketmidüp hadîs cihetler ibraz ettiklerin ve bir vakıf değirmen istibdâl idüp ve yerlerine ilhâk ettiklerin ve nefis-i Kudüs-i Şerif'de Yehûd tâifesinin bî'asına muttasıl olan Mescid-i Şerif'in mihrâbı önünde abhâne vaz' idüp, 'Kadîmî mülkümüzdür' diyü ref'inde inâd ettiklerin" bildürdükleri ecilden, şer'-i şerife muhâlif olan muhdesâtları ref' olunmak emridüp buyurdum ki: Vardukda, emrim üzre eger tâife-i Efrenc'in ve eger Yehûd'un şer'-i şerife muhâlif olan muhdesâtların ref' idüp şer'-i şerife ve emr-i münîfe mugâyir kimesneye iş etdirmeyesin. XLVIII numaralı mühimme kaydı için bkz: Halit Eren (ed), *Al Quds in Muhimme Registers (1545-1594)/Mühimme Defterlerinde (1545-1594) Kudüs 1*, IRCICA, İstanbul, 2016, s. 188.

<sup>21</sup> KDSŞC, XXIII, s. 398.



söylediler. Bu süre zarfında Müslüman esvabına benzeyen elbiseleri giymemeleri şartıyla izin verildi.<sup>22</sup>

15 güne gerek kalmadan 25 Cemâziyelevvel 957/ 11 Haziran 1550'de Musa, Süleyman, Yasef, Yahya, Davud ve Yasef bin Hilal adlı ileri gelenler subaşıyla beraber tekrar mahkemeye gelip ibadethanelerinde en güzel şekilde giyinmelerinin adetleri olduğunu ve bu bağlamda beyaz taylasanı kafalarına taktıklarını ifade ederek fetvayla temessükleri (yetki belgesi) gösterdiler. Belgeleri inceleyen kadı, ibadetleri esnasında Yahudilere müdahalede bulunulmaması noktasında kararını kayda geçirdi.<sup>23</sup>

Yine Ocak 1579'da (Evâhir-i Zilkade 986) sinagoga yapılan başka bir teftişte Yahudilerin Müslümanlara ait kisveleri giydiğini gören (ونسبهم الى زي) (المسلمين بكنائسهم) Subaşı Hüseyin Efendi, durumu Kadı Muhyiddin Efendi'ye arz etti. Abraham, Yusuf bin Abdülkerim, Yahuda ve Salamon bin Musa'nın da aralarında bulunduğu topluluğa iddianın doğru olup olmadığı soruldu. Söylenenleri kabul eden cemaat, ibadet zamanlarında en güzel elbiseleri giymelerinin adetleri olduğunu (فاجابوا ان جاري عاداتهم من تقدم الزمان ومرور السنين والايام) (ليس احسن ثيابهم في اوقات تعبداتهم) bundan dolayı da başlarına beyaz kumaştan ve yünden yapılan taylasanı (ليس الطيالسة من القماش الابيض والصوف) taktıklarını ifade ettiler. Elllerinde Ebussuud Efendi'den alınmış bir fetva ile ibadetleri esnasında elbiselerine müdahale edilmemesi hususunda emr-i sultânînin bulunduğunu söyleyip belgeleri kadıya takdim ettiler. Delilleri inceleyen Muhyiddin Efendi, doğruluğuna kanaat getirdikten sonra ibadet ederken Yahudilerin giyim kuşamlarına karışılmaması yönünde kararını verdi.<sup>24</sup>

Mabetlerde sarık giyilmemesi konusundaki yasağa ilişkin 3 Rebîussânî 993/ 4 Nisan 1585 tarihli sicil kaydını ilginç kılan husus ise davacıyla (Berekat bin İbrahim) davalının (Süleyman bin Abdülaziz?) Yahudi oluşu ve vakıanın teftişin haricinde meydana gelişidir. Müşteki Berekat, Süleyman'ın devamlı surette havrada başına sarık taktığını (قد تكرر منه لبس العمامة في كنيستهم), sultanın emri olduğunu hatırlatarak bundan vazgeçmesi için ikaz ettiğini, yine bir gün uyardığında kendisine saldırdığını ve dövdüğünü (مسكه من رقبته وضربه) belirtip Kadı Mahmud Efendi'ye şikâyetle bulunmuştu. Anlatılanlar davalıya sorulduğunda ise inkâr etmişti. Bunun üzerine kadı, şahidinin bulunup bulunmadığını davacıya sual eylediğinde hayır cevabını aldı. Tekrar Süleyman'a dönerek ibadethane sarık giymediğine ve Berekat'ı darp etmediğine dair yemin etmesini istedi. Davalı, Berekat'ı dövmediğine yemin

<sup>22</sup> "وان الحكم بدمشق المحمية مقدره احضاره وطلبوا المهلة الي خمسة عشر يوما من تاريخه فامهلوا الي احضاره" gös.yer.

<sup>23</sup> KDSŞC, XXIII, s. 406.

<sup>24</sup> KDSŞC, LVIII, s. 268.



ediyordu. Bu da hükümeti ziyadesiyle meşgul etmekteydi. Kadının böyle davranması, vereceği hüküm için kendisine güçlü bir destek sağlamaktaydı.<sup>29</sup>

## 5. İbadethane için Hüccet Talep Edilmesi

13 Rebûlevvel 993/ 15 Mart 1585 Cuma günü Kadı Mahmud Efendi'nin Yahuda ibn-i El-Haddâd ile Yasef bin Abdülkerim'i mahkemeye davet ederek havralarına ait izin belgesini talep ettiği görülmektedir. Anlaşılan kadı ibadethanenin hangi izne istinaden yapıldığını merak etmişti. Belgenin getirilmesi hususunda bir ay mühlet istenilmesi üzerine gereken müsaade verildi.<sup>30</sup> İstanbul başta olmak üzere Şam ve Kudüs'teki idarecilerle davanın kapatılması ve görülmemesi için bazı teşebbüslerde bulunmak maksadıyla bu sürenin talep edildiği ileri sürülebilir.

Kudüs gibi bir yerde kaçak ibadethanelerin açılmasına nasıl müsaade edilmiştir suali akla gelmektedir. Muhtemelen zenginlerin bazıları evlerini ibadet etmek için dindaşlarına açmış ve zamanla bu mekânlar resmiyet kazanmışlardır. Yerel yöneticilerin tazyikleriyle karşılaştıkları vakit hediye adı altında yaptıkları ödemelerle vaziyeti geçiştirmişlerdir. Bu duruma her ne kadar engel olunmak istense de ila nihaye yasaklamak mümkün değildi. Dolayısıyla kamusal bir krize dönüşmediği müddetçe olan bitene göz yumulmak zorunda kalınmıştır. Netice itibarıyla Yahudilerin mahallelerinde yaşamalarına izin verilmesi, kendilerine ait kamusal bir alan oluşturmalarına ve gözden uzak, rahatsız etmeyecek şekilde bazı evlerin zamanla ibadethaneye dönüşmesine yol açmıştır.

## 6. Taciz Teşebbüsleri

Yahudiler içindeki mezhebî bölünmüşlük ile aralarındaki rekabet, bazen birbirlerini taciz etmeye kadar varmıştır. Evâhir-i Rebûlâhir 923/ Mayıs 1517'de, Karayimlerin, Rabbanileri Seyyid Şumayel'i ziyaretten men ettikleri görülmektedir. Taşrada çözülemeyen mesele İstanbul'a intikal etmiş ve Rabbânîler kendilerine bir temessük verilerek zulmün kaldırılmasını

<sup>29</sup> İbadet hürriyeti konusunda kati bir tutuma sahip olan devlet merkezi, tebaaya müdahale edilmemesi hususunda sonraki yıllarda da muhtelif emirler göndermeye devam etmiştir. Bu konuda bkz: Alaattin Dolu, *Osmanlı Kudüsünde Toplum ve Siyaset (1703-1789)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktor Tezi, Ankara, 2017, s. 245.

<sup>30</sup> هو انه لما طلب مولانا الحاكم المومي اليه من كل واحد من ياسف بن عبد الكريم ويهودا ابن الحداد ان يحضر التمسك وهو الحجة المتعلقة بالكنيسة فطلبوا المهلة الى شهر وامهلوا الى شهر ليحضرا الحجة المزبورة من تاريخه شهود الحال الشيخ علي بن شعبان، مولانا السيد محمود، القاضي ابراهيم، كتاب KDSŞC, LXIV, s. 318.

istemişlerdir.<sup>31</sup> Zulmün defî ve herkes tarafından serbest bir şekilde kabir ziyaretinin yapılması için Kudüs kadısına emir yollanmıştır.

Kasım 1555 (Evâ'il-i Muharrem 963) tarihli bir başka kayıttta ise türbeyi ziyaret etmek isteyenlere bu sefer Müslümanlar engel olmuştur. Tekrar devlet merkezinin yardımına başvurularak bir çözüm bulunması talep edilmiştir. Gelen hükümde durum eğer anlatıldığı gibiyse haksızlığın giderilmesi emredilmiştir.<sup>32</sup> Dini vecibelerin edası noktasında yapılan şikâyetlere verilen cevap, toplumsal krize neden olmadığı müddetçe herkesin hür bir şekilde ibadetlerini yapabilmesini ve kimseye müdahale edilmemesini vurgulayan geleneksel tutumu yansıtmaktadır.

Kadı Abdullatif'in önüne 3 Rebüssânî 984/ 30 Haziran 1576'da ilginç bir dava gelmiştir. Yahuda bin Musa el-Haddâd, Yusuf bin Abdülkerim, Şeyhu'l-Yehûd Şemuyel, Salamon bin Musa ve diğerleri, Deli Ali'nin her cumartesi günü mahallelerine gelip havranın civarındaki evlerin damına çıkarak tepindiğini, mahrem yerleri gözetlediğini, kadınlara hücum ettiğini, evlere taş attığını, mani olmak için ellerinden geleni yaptıklarını fakat başaramadıklarını ifade ederek şikâyetle bulundular. Bunun üzerine şahıs çağırılarak söylenenlerin doğru olup olmadığı soruldu. Davalının iddiaları inkâr etmesine rağmen bundan sonra cemaate, kadınlarına ve kenisalarına herhangi bir şekilde zarar verirse sağlam dayağa ve uzunca hapse çarptırılacağı karara bağlandı. Ali'nin sözlerine itimat etmeyen kadı, tehdit bağlamında sert ifadeleri karara ekleyerek olası saldırılardan Yahudileri korumak istemiştir.<sup>33</sup>

<sup>31</sup> "... dârendegân-ı fermân-ı hümâyûn tâyife'-i Rabbânî Yahûdîleri dergâh-ı mu'allâma 'arzuhal idüp kazâ'-i mezkûrdan ... Şumayil Rabbânî dimekle ma'rûf rabbâniye kendü âyinlerimiz üzere ziyâret idegelmiş idik. Karâyin Yahûdîleri bizlere mâni' olup ... Bî-vechin dahl eylemek vechi yokdur. Anları men' idüp kadîmden nice oligemiş ise girü eyle itdiresin...." KDSŞC, XXIX, s. 122.

<sup>32</sup> "... hâliyâ mezbûrdan Müslümânlar şer'a ve kânûna ve oligelane muhâlif te'addî iderlese men' ve def' eyleyesiz. Yahûdâ tâyifesi sâyir harâc gûzârlarım gibi harâc gûzârlar biridir. Eyyâm-ı sa'âdet hümâyûnumda bir ferde zulm ve hayf olduĝuna rızâ-yı şerîfim yokdur. ..." Amnon, Cohen, *A World Within, Jewish Life as Reflected in Muslim Court Documents from the Sijill of Jerusalem (XVIIth Century), Part Two (Facsimiles)*, Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania, 1994, s. 176.

<sup>33</sup> "حضر لديه بالمجلس... جماعة من طائفة اليهود القاطنين بمدينة القدس الشريف... تضرروا و تظلموا من الدالي على من قرا مدينة القدس الشريف بسبب انه في كل نهار سبت يحضر الى محلتهم ويطلع على اسطحة امكانهم بالقرب من الكنيسة المعروفة بهم ويدبك على رؤسهم ويضرمهم بالاحجار ويكشف عن عورة بين نسايتهم ويهجم على نساء اليهود... وليس لهم قدرة على منعه ودفعه من هذه الاعمال وطلبوا منعه من ذلك ورفع ثقله عنهم وعدم التشويش عليهم وردعه عنهم على الوجه الشرعي فلما علم مولانا الحاكم المومى اليه ذلك امر باحضار الدالي على المزبور الى مجلس الشرع الشريف فاحضر بين يديه... وقرر عليه ما انهوه اليهود في حقه فانكر ذلك فنبه عليه مولانا الحاكم المومى اليه اعلاه دام علاه انه من اليوم فما بعده... وظهر عليه انه شوش على طائفة اليهود او على احد منهم او تأقلمهم او اطلع على اسطحة امكانهم ودبك عليها ورماهم بالحجارة او كشف عورة بين نساء اليهود او توجه الى كنيستهم في يوم السبت او في يوم الخميس او في وقت من الاوقات يكون مستحقا للتاديب والضرب الشديد والحبس المديد تنبيها رعا بطريق شرعي تحريرا في ثالث شهر ربيع الثاني سنة 1004" KDSŞC, LVII, s. 31.

## 7. Yahudi Mabetlerine El Konulmasına Bir Örnek: Mescid-i Ömerî'ye Bitişik Nahmanides Sinagogu<sup>34</sup>

Kudüs fethedildiğinde ziyaret ettiği Kıyame Kilisesi'nde camiye çevrilir endişesiyle namaz kılmayan Hz. Ömer, farklı bir yerde ibadetini ifa etmeyi tercih etti. Nitekim sonraki dönemlerde Hz. Ömer'in anısına namaz kıldığı yerde bir mescit (Mescid-i 'Ömerî) inşa edilmiştir. Halifenin geleceği gören ferasetli tutumu Hıristiyanlık akidesinde mühim bir yer tutan mabedin bekasını sağlamıştır.<sup>35</sup>

Mescid-i Ömerî'ye bitişik Nahmanides Sinagogu'na el konulması, Müslüman maşeri vicdanının rahatsızlığıyla yakından alakalıdır. Hz. Ömer'in hâtırasının canlı bir şekilde inananları tesirine aldığı caminin iki ilerisinin havraya çevrilmesi, ardından ibadethane ile mescit arasında kalan yerin de Yahudilerce ele geçirilmesi toplumsal bir kriz yaşanmasına neden olmuştur. Sürecin nasıl gerçekleştiği sicillerdeki kayıtlardan takip edilebilmektedir.

17 Receb 949/ 27 Ekim 1542 senesi, tartışmanın başlangıç tarihi olarak gözüke de olayın Memlûk dönemine kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Müslümanların sıklıkla şikâyetle bulunduğu mabet hakkında Kadı Salih bin Nebî'yle İsa Paşa'ya gelen emir neticesinde teftiş yapılmıştır. Sinagogun fetih öncesi/ sonrası Yahudilere aidiyetine ilişkin 5 Cemâziyelevvel 828/ 25 Mart 1425 tarihli mesned ile Çerkes sultanlarının mersumları delil olarak teftiş heyetine takdim edilmişti. Kanıtları inceleyen kurul, kadımlığını onaylamak suretiyle mabedi sahiplerinin elinde bırakmıştı.<sup>36</sup>

Yedi yıl sonra 14 Cemâziyelevvel 956/ 10 Haziran 1549'da taraflar arasındaki mücadelenin devam ettiği ve Yahudi mahallesinde cami ile havra arasında kalan ev üzerinde Ahmed Ed-Deccânî ile cemaatin hâkimiyet tartışmasına giriştiği görülmektedir. Ed-Deccânî, evin caminin müştemilatından sayılması gerektiğini ileri sürerken Yahudiler kenîsâlarının mülkü olduğunu iddia etmekteydi. Mescidin kuzey duvarına bitişik eski odanın havraya ait eve sonradan kanunsuz bir şekilde ilave edildiği ( انه كان بالحائط الشمالي التي هي من حقوق المسجد المزبور حجرة قديمة وانهم ادخلوها في البيت الملاصق للكنيسة المزبورة بغير طريق شرعي ) şikâyetçiler tarafından dile getirildi. Yahudiler, kible tarafındaki evin kadim olduğunu, burayı atalarından devraldıklarını ve şer'î temessükle tasarruf ettiklerini ( وان بناء البيت القبلي المزبور قديم وانهم واضعين اليد على الكنيسة المزبورة على البيت القبلي )

<sup>34</sup> Cohen havranın adını Nahmanides olarak vermektedir. Ancak sicil kayıtlarında herhangi bir isim zikredilmemektedir. Bkz: Cohen, *A World Within, Jewish Life as Reflected in Muslim Court Documents from the Sijill of Jerusalem (XVIth Century), Part One (Texts)*, s. 176, 179, 181, 195, 196.

<sup>35</sup> Radi Dikici, *The History of The Byzantine Empire (Byzantium 330-1453)*, Aysel Hacır (tr), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 174.

<sup>36</sup> KDSŞC, LXIV, s. 248.

(المزبور... ومتصرفين في ذلك قبل الفتح وبعده ابا عن جد بموجب تمسكات شرعية قديمة ابرزوها من ايديهم) söylediler. Bunun üzerine kadı, iddia edilen odanın varlığını tespit gayesiyle tartışmalı kuzey duvarının yıkılmasını emretti. Ancak mezkûr odaya ilişkin herhangi bir şeye ( فامر الحاكم... بهدم الحائط الشمالي المتنازع فيه ليتحرى على اصل الحجرة فهدم فلم ) يظهر فيه حجرة وانما وجد بناء اليميني بناء حائط المسجد المزبور منفصل عن بناء البيت القبلي الذي هو من (حقوق الكنيسة) tesadûf olunmadığı gibi mescitle havranın duvarlarının ayrı olduğu görüldü. Mülkün aidiyetini ispatlayan belgenin getirilmesiyle yapılan keşifler/ tahkikatlar sonucunda davacıların aleyhine Yahudilerin ise lehine karar verildi. Deccânî, Kanuni Sultan Süleyman'ın saygısını kazanmış kuvvetli bir şahsiyet olmasına rağmen mahkeme delilin niteliğine/ gücüne bakmıştır. Nitekim Yahudilerin haklı bulunması, Deccânî ve ekibinin yeterli kanıtı sahip olmamalarından kaynaklanmaktaydı.<sup>37</sup>

9 Rebûlevvel 993/ 11 Mart 1585 tarihli kayıt, tartışmanın sürdüğünü ve bu sefer davaya başkentin de dâhil olduğunu göstermektedir. Sahyun Mahallesi'ndeki Müslümanlar, mescidin yanına sonradan havra yapıldığını ve civarında oturan Yahudiler yüzünden cemaatinin azaldığını ifade ederek şikâyette bulunmuşlardı. Kadı Seydî Mehmed Efendi'ye derhal teftiş yapılması eğer arz edildiği gibiyse ve yeni yapılmışsa mabedin yıkılması emredilmişti. Bunun üzerine keşif heyeti, olay mahalline giderek kuzey cephesinden mülkiyeti Yahudilere ait küçük bir eve bitişik bir minare gördüler. Minarenin temelinde yapılan incelemeler kadim olduğunu ve havra tarafından eve giriş için bir kapının bulunduğunu ortaya çıkardı. Muallim Mahmud bin Nimr, evin minareden sonra yapıldığını haber verdi. Yine kible cihetinde sinagog içinden girişi olan ve kuzey duvarında sarnıç bulunan Yahudilere ait başka bir ev daha tespit edildi.

İbnü'ş-Şeref'e ait ahırın satın alınıp İslam devrinde havraya çevrildiğini ileri süren Mescid-i Şerif Nazırı Davud Çelebi bin Mehmed Ağa, Yasef bin Abdülkerim, Mayer bin Abraham ve Yahuda bin Şemuyel adlı cemaat uluları karşısında adı geçen yerin ibadethane olarak kullanılmamasını talep etti. İddia hakkında sual tevcih edildiğinde eskiden beri mabedin ellerinde bulunduğunu ve ibadet ettiklerini söylediler. Kanıt istenildiğinde Kadı Salih bin Nebi imzalı, 17 Receb 949/ 27 Ekim 1542 tarihli hücceti ibraz ettiler. Merhum İsa Paşa'ya teftiş için emir geldiği, fetih öncesi/ sonrası sinagogun varlığını ispat eden 5 Cemâziyelevvel 828/ 25 Mart 1425 tarihli mesnedle Çerkes sultanlarının mersumlarının delil olarak kabulü ve mezkûr kanıtlara binaen ibadethanenin tasarruflarında bırakıldığı belgede hulasa bir şekilde anlatılmıştı. Mesnedle mersumların getirilmesi talep edildiğinde Yahudiler bir şey sunamadılar. Bunun üzerine ahırın ne zaman mabet yapıldığını Müslümanlara soran kadı kesin bir

<sup>37</sup> KDSŞC, XXII, s. 112.

cevap alamayınca olan biteni arz etmek üzere kaydedip ibadethane hakkında herhangi bir işlemde bulunmadı.<sup>38</sup>

4 Zilhicce 994/ 16 Kasım 1586 tarihli başka bir kayıt, mücadelenin kızıştığını ve artık başka bir aşamaya geçtiğini göstermektedir. Gazze Kadısı Muhibbiddin Efendi, caminin müştemilatından olması gerektiğini savunarak arada kalmış eve el koymuştu. Bunun üzerine durumu Şam'a intikal ettiren Yahudiler, mahkemede yeni bir davanın açılmasını temin etmişlerdi. Gelen emir üzerine Kadı İlyas Efendi, yanına ayânı alarak keşif yapmak için Yahudi mahallesine gitti. Evin camiyle sinagog arasında kaldığı görülünce ileri gelenler çağırılarak buranın kime ait olduğu soruldu. Yahudilerin mülkü olduğunu ve Gazze kadısının cami müştemilatından deyip el koyduğunu öğrenen ve anlatılanları dikkatle dinleyen kadı, evin mülkiyetine ilişkin bir belge talep etti. Sunulan 14 Cemâziyelevvel 956/ 10 Haziran 1549 tarihli hücceti inceleyen İlyas Efendi, karşı taraftan iddialarını ispat eden bir delil istedi. Herhangi bir kanıt takdim edilmeyince üzerindeki mührü sökülün ev Yahudilere teslim edildi.<sup>39</sup>

ان طایفة اليهود قد احدثوا كنيسة في الاسلام بالقدس الشريف مجاورة للمسجد الشريف الكاين بمحلة اليهود وهم واضعون ايديهم على " 38 الكنيسة وساكنون حول المسجد وتعلت بسببهم جماعة المسلمين من المسجد المذكور وايمك ان تغتشوا وتحروروا على الكنيسة المزبورة فان ظهر وتبين انها محدثة في الاسلام فهدم... وكشفوا المنارة الملاصقة له من جهة الشمال فوجدوا اساس المنارة وهو بنا قديم وحوله بيت صغير ملاصق للمسجد بيد اليهود وبابه من رحبة كنيستهم واخبر المعلم محمود بن نمر معمارباشي بالقدس الشريف ان بنا البيت حادث بعد بنا المنارة ووجد بيت اخر بيدطايفة اليهود وبابه من رحبة كنيستهم وهو مستطيل قبل شام جانبه القبلي ملاصق للمسجد وجانبه الشمالي ملاصق لكنيسة اليهود وباحيطه الشمالي فيه صهرنج... ان كنيستهم المذكورة حادثة في الاسلام وانها كانت اسطبلا لشخص من اهالي القدس الشريف يقال له ابن الشرف فاشتروها منه وجعلوها كنيسة وطلب منعهم منها وسئل سوالهم عن ذلك فاجابوا بان كنيستهم المذكورة قديمة وهي بيدهم وبيد ابايهم واجدادهم وهم واضعون ايديهم عليها يتعبدون فيها من تقادم الزمان فسيلاوا هل معكم تمسك بشهدا فاحضروا حجة مضمية ابتدا بامضا المرحوم القاضي صالح بن نبي وممضية... مورخ في سابع عشرشهر رجب سنة تسعة واربعين وتسعمية من خلاصة مضمونها هو انه قد ورد الامر اشريف بالتفتيش والتفحص على كنيسة اليهود المزبورة في زمن المرحوم عيسى باشا... وانها كانت حادثة في الاسلام تهدم وان كانت قديمة تبقى بايديهم وحصل التفتيش عليهاحينذاك وانهم ابرزوا من ايديهم مسند امور خاص خامس من جمادي الاولى سنة ثمان وعشرين وثمان مائة ومراسيم من سلاطين الجراكسة... ان الكنيسة قديمة وهي بايديهم قبل الفتح وبعده وانها قبلت بينتهم حينذاك وابقيت الكنيسة بايديهم فطلب منهم ان يحضروا الحجة المذكورة التي اظهروها سابقا... وامتنعوا من احضارها وسئل من جماعة المسلمين هل تعلمون حدوث الكنيسة ومتى حدثت فاخبر كل واحد من الخواج شهاب الدين... ان القاضي سعد الدين اخبرهم... قد جاوز مائة سنة ان الكنيسة المذكورة كانت اسطبلا لشخص يسمي ابن الشرف واشترها اليهود منه وجعلوها كنيسة وان ذلك قد شاع... واشتهر بين الناس فلم يذكروا في اي تاريخ كانت الاحداث... وكتب ذلك ليعرض حقيقة الحال فيه لمن له... تحريرا في تاسع شهر ربيع الثاني سنة ثمان وتسعمية... "KDSŞC, LXIV, s. 248.

سبب تحرير حروف هو انه بمجلس الشريفة المطهرة الغرا بمحروسة القدس الشريف... ورد الامر الشريف السلطاني... ولدي مولانا " 39 امير الامراء الكرام علي باشا... عن يد عوض جاوش من جاويشان مولانا الياناشا المشار اليه... الى حضرة مولانا الحاكم المومي اليه... والى مولانا... محمود بك مير لوالالقدس الشريف دام عزه من مضمونهما المنيف ان طايفة اليهود والقاطنين بالقدس الشريف انهبوا البنا ان بايديهم بيئا صغيرا بين المسجد الكاين بمحلتهم وبين كنيستهم وهم واضعون اليدهم على مدة سابقة على تاريخ اذناه وان قاضي محب الدين وبعض اناس ختموا على البيت المزبور بغير طريق شرعي ويدعون ان البيت من جملة حقوق المسجد الملاصق للبيت المذكور من جهة القبلة وانكم تنتظروا الى تمسكاتهم التي بايديهم من جهة البيت المزبور وتعملوا لوجهها على وجه الشرع الشريف والامر الشريف مورخ في اوائل شهر رمضان سنة تاريخه والثاني مورخ في اوائل شهر ذي القعدة سنة مزبورة فامتتالا الامرين لمزيد السمع والطاعة وحضر مع الجاويش المذكور وكل واحد من ياسف بن عبد الكريم وياسف بن الجوحيا... من اليهود القاطنين بالقدس الشريف واكابرهم وطلبوا الكشف على ذلك وتحريره على الوجه الشرعي فتوجه مولانا الحاكم المومي اليه... بياله جاويش وعوض جاويش وشهود اخره الي البيت المذكور وحصل الوقوف عليه فوجد بين المسجد المذكور وبين كنيستهم وطلب مولانا الحاكم المومي اليه متولي المسجد هو داود جليبي بن محمد اغا واكابر مسلمي المحلة المزبورة ليسلهم عن ذلك فحضر كل واحد من المعلم محمود بن مرحوم المعلم حسين بن النمر معمار باشي بالقدس الشريف والخواجة صلاح الدين بن عسيلة والخواجة شهاب الدين بن قاضي الصلت وهم اكابر المحلة سنا وقدرا والخواجة محمد بن

Ahmed ed-Deccânî ile Gazze Kadısı Muhibbiddîn Efendi'nin taraflar arasında zikredildiği dava Yahudilerle ulema arasında güç mücadelesine dönüştü. Dini sâiklerle el konulmaya çalışılan ev, nihayetinde Gazze kadısının marifetiyle caminin müştemilatına dâhil edilmiştir. Ancak cemaatin vakayı Şam'a intikal ettirmesi davanın yeniden görülmesine yol açmıştır. Neticede Kudüs Kadısı İlyas Efendi, hiyerarşisi altında bulunan Gazze kadısının kararını bozmuş ve evi iade etmiştir.

Ancak tartışmanın burada bitmeyip farklı bir noktaya evrildiği Evâhir-i Zilkade 995/ Ekim 1587'de İstanbul'dan Kudüs kadısına gönderilen hükümden<sup>40</sup> anlaşılmaktadır. Mescid duvarına bitişik havranın münazaalı kısmını kaybeden ve araya duvar yapan Yahudiler, kendilerine ait kapıdan mabetlerine girmek istediklerinde sancak beyinin engeliyle karşılaşmışlardır. Valinin paralarını zulmen almasına rağmen kenîsâlarına giremediklerini eğer durum düzelmezse bu zulümden dolayı terk-i diyar edeceklerini belirterek şikâyetle bulunmuşlardır. Hükümde *"husûs-ı mezbûr sâbıkâ emran şer'-i şerîf üzere görölüp fasl olunup hükm ve hüccet olunduğu sahîh ise anın ile 'amel idüp şer'-i şerîf ve emr-i hümâyûna muhâlif kimesneye te'addî ve tecâvüz ittirmeyesin"* denilip adaletten uzaklaşılması ve ona göre hareket edilmesi tavsiye edilmiştir. Mescit ile havra arasında kalan evi kaybeden Yahudiler,

---

المرحوم الخواجة شرف الدين ابن ارغون والشيخ خليل بن الحاج عز الدين امام المسجد المذكور واستخبرهم عن احوال البيت المذكور وهل هو من جملة حقوق المسجد المذكور وهل لاحد منهم منازعة فيه فاجاب المتولي المزبور والمذكورون اعلاه ان البيت المذكور لليهود المزبورين وهم واضعون اليد عليه وان لا منازعة لهم فيه وان الذي ينازعهم فيه ويدعي انه من جملة حقوق المسجد محب الدين افندي قاضي غزة يومئذ وطلب مولانا الحاكم المومي اليه من اليهود المذكورين تمسكا بشهدتهم بالبيت المزبور فابرزوا من ايديهم صورة سجل شاهد لهم بالبيت المزبور وان مولانا ولي الله مع الشيخ احمد الدجاني نفعا الله ببركاته ادعى ان البيت من جملة حقوق المسجد المزبور فلم يثبت ذلك وهم اثبتوا البيت المزبور انه لهم وانه من جملة حقوق كنيستهم الملاصقة له وهي مورخة رابع عشر شهر جمادي الاولى سنة ست وخمسين وتسعمائة فحينئذ فك مولانا الحاكم المومي اليه والجاويز والمنسوب المزبورين اعلاه الختم الذي علي باب البيت المذكور وسلم "البيت المزبور لهم الي ان يحضر داع شرعي وينظر بينهم بالطريق الشرعي تحريرا في رابع شهر ذي الحجة سنة اربع وتسعين وتسعمائة" KDSŞÇ, LXVI, s. 331.

<sup>40</sup> "... Kudüs-i Şerîf'de mütemekkin olan Yahûdî tâ'ifesi meclis-i şer'a gelüp kadîmî kenîsâları bir mescid-i şerîfin kurbünde vâkî' olup bir mikdârı da nizâ' olmağın emirle teftîş olunduğda ol yer mescid-i şerîfe hükm olunup mescid-i şerîf müntehî olduğu yerde bir dîvâr binâ olunmak lâzım gelüp Yahûdî tâ'yifesinin kenîsâları dâhiliinde bir kapu olup ol kapu kadîmden Yahûdî tâ'yifesinin olup sâbit ve zâhir olup hüccet-i şer'iyye virilüp fasl-ı husûmetden olmuş iken, hâliya Kudüs-i Şerîf beyi mücerred celb-i mâl için Yahûdî tâ'yifesine hükm olunan kenîsâların vusûldin zabt idermeyüp mâni' olmağın küllî mâlların dahi almış iken kesr ve dahl ve rencide itmekden hâlf olmamağla zulm ve te'addîsinden tâ'yife'-i mezbûre celâ-yı vatan itmek üzere oldukların bildürdüğün ecilden sâbıkâ görölüp hükm olunduğu üzere 'amel olmak emr idüp buyurdum ki husûs-ı mezbûr sâbıkâ emran şer'-i şerîf üzere görölüp fasl olunup hükm ve hüccet olunduğu sahîh ise anın ile 'amel idüp şer'-i şerîfe ve emr-i hümâyûnuma muhâlif kimesneye te'addî ve tecâvüz idermeyesin. Şöyleki şer'-i şerîfe muhâlif zulm ve te'addî iderse vukû'u üzere dergâh-ı mu'allâma 'arz eyesin. Şöyle bilalar ve ba'de'n-nazar bu hük-m-i şerîfi ellerinde ibkâ idüp 'alâmet-i şerîfe i'timâd olasız. Tahîrîran fi evâhir-i şeh-r-i Zilkâ'deti'ş-şerîfe sene hamse ve tis'în ve tis'u miyeh be-makâm-ı Kostantîniyye. " KDSŞÇ, LXXI, s. 31.



devleti kenti terk etmekle tehdit ederken çözüm yeri olarak yine mahkeme gösterilmiştir.

Buraya kadar ismi zikredilmeyen mescidin adı bir yıl sonra başka dava kaydından tafsilatıyla birlikte öğrenilmektedir. 11 Cemâziyelevvel 996/ 8 Nisan 1588'de de Mescid-i 'Ömerî'ye duvarları bitişik kenîsanın mevcudiyeti Müslümanlar ile Yahudiler arasında münakaşaya sebebiyet vermeye devam etmişti. El-Hac Muhammed bin Musa el-Hayyât, Şeyh İbrahim bin İzzeddin ve Abdülâlî bin Bessâm riyasetinde mahkemenin huzuruna çıkan topluluk, Yahudi mahallesinde Mescid-i 'Ömerî'nin duvarına bitişik havranın bulunduğunu ( ان (بيدهم كنيسة ملاصقة للمسجد الشريف العمري الكائن بمطلى اليهود (وسيل من اهل المحلة عن حال اليهود في كنيستهم وهل تحصل للمسلمين ضرر منهم) sordu. Mahalleli namaza durduklarında çok gürültü (لكثرة ضجيجهم) yapmalarından dolayı zarar gördüklerini, huşularının bozulduğunu ve engellenmelerinin Müslümanlara faydası (وان في منعهم نفع للمسلمين) olacağını söylediler. Aldığı cevaplar ve gördükleri üzerine mesele hakkında çokça düşünen Ömer Efendi, Abdülkerim Efendi'den bu konuda fetva istedi. Havra ile caminin birbirine bitişikliği, Müslümanlara zararı ve zararın hala devam ediyor olması sebebiyle Yahudilerin herhangi bir şekilde burayı kullanmamaları ( فافاد انهم يمنعون من الدخول ) الى الكنيسة ولايمكثون منها بوجه من الوجوه لانه شاهد ابنية المسجد الشريف والكنيسة متصل بعضه ببعض (ولانه يحصل بهم ضرر والضرر يزال) hususunda fetva verildi. Fetvaya istinaden caminin yanındaki binanın havra olarak kullanılmaması konusunda verilen karar,<sup>41</sup> devlet merkezine sunulmak üzere sicile kaydedildi. Camiyi taciz edecek şekilde kamusal alanda görünürlük, Yahudilerin gevşekliği ve Müslümanların hassasiyetlerinin dikkate alınmaması havranın kapanmasına giden yolu açmıştı.

Ancak olay burada kapanmamış her zaman olduğu gibi devlet merkezine intikal etmiştir. İstanbul'daki Yahudiler Kudüs'teki dindaşlarının zulme uğradığını ve haksız yere mabetlerine el konulduğunu dile getirip hükümet nezdinde propaganda faaliyetlerine girişmişlerdi. Böylece taşrada alınan kararı devlet merkezi vasıtasıyla bozup durumu lehlerine çevirmeyi amaçlamışlardı. Havrayı kapatan sabık Kudüs kadısının başkente avdet edişi, olayların seyrini

<sup>41</sup> KDSŞC, LXVII, s. 159.

değiştirmiş ve daha kararlı, sert bir hükmün gönderilmesine sebebiyet vermişti. Dolayısıyla Yahudiler umduklarını bulamamışlardı.

15 Safer 997/ 3 Ocak 1589 tarihli Kudüs kadısına gönderilen hüküm, yoruma mahal bırakmayan ifadeler ihtiva etmekteydi. İçeriğine bakıldığında Yahudilerin hiçbir surette Kudüs'te tarihi olarak mabetlerinin bulunmadığı dolayısıyla da herhangi bir şekilde ibadethane edinme haklarının olmadığı çok kati bir biçimde vurgulanıyordu. Müslümanların Kudüs'ü nasıl fethettiği özet bir şekilde anlatılarak bunların hiçbirinde Yahudilerin şehrin asıl sakinleri olmadığına dikkat çekiliyordu. Bir bakıma devlet yönetimi Kudüs'teki bütün Yahudi mabetlerinin gayri meşru olduğunu ve hukuken hiçbir dayanaklarının bulunmadığını hatırlatıyordu.<sup>42</sup>

Kudüs'te mabet sahibi olmalarının kanunen mümkün olmadığı ifade edilmesine rağmen Yahudilerin itirazı devam etmiş ve 17 Rebiulevvel 1004/ 20 Kasım 1595 yılında davanın tekrar görülmesi hususunda Kadı Şücaüddin Efendi ile Sancak Beyi Mehmed'e hüküm gönderilmiştir.

Kadı, sancak beyi ve ileri gelenler emre imtisalen olay mahalline giderek Müslümanlar ile Yahudilerin giremeyeceği bir şekilde havranın kapısını kapalı buldular. Davet üzerine Mayer veled-i Abraham, Yasef veled-i Şaban ve Yasef veled-i Abdülkerim'in başkanlığında Yahudi cemaat kadınının huzuruna geldi. Mabedin durumu sorulduğunda eskiden beri kenisaları olduğunu,

<sup>42</sup> "Kudüs-i Şerif kâdîsına hüküm ki: Sâbıkâ Kudüs-i Şerif kâdîsı olan Ömer dergâh-ı mu'allâma mektûb gönderüp nazargâh-ı hak ve mahall-i Mi'râc-ı Rasûl-i asdak kible'-i cemî'-i enbiyâ ki Beyt-i Makdis ve Mescid-i Aksâ'dır. Ol makâm-ı şerîf ve ma'bed-i münîf ve latîfi Hazret-i Ömer radiyallâhu te'âlâ 'anh hicret-i Nebeviyye'nin on altıncı senesinde Rebî'u'l-evvel ayında bi-'inâyetillâhi'l-fettâh sulhan feth idüp ba'dehu Melik Salahuddin beşyüz toksan yedi târihinde mâh-ı Receb'inde bi-'avnillâhi'l-kahhâr kahran feth eylediğinde tâyife'-i Nasârâ şurût-ı İslâmiyye'ye ve cizyeye rızâ gösterdikleri için ellerinde olan kenîsâlar ibkâ olunup 'ahidnâmeler virilmiştir. Fe'emâm tâyife'-i Yahûd kable'l-feth ve ba'del-feth Kudüs-i Şerîf'de ma'bed ittihâz etmek vâki' olmadığı meşhûr ve mastûrdur. Lâkin ol tâyife birkaç senedir ki ol arz-ı mukaddesede Hazret-i 'Ömer Radiyallâhu 'anh Mescid-i Şerîfî'nin duvârına mülâsik ve mescidin binâsıyla müttehid müşâbih yerleri mukayyed idinüp kuzât-ı sâbıkâ zamânında nice def'â ol kenîsâ teftîş olunup şer'le men' olunmağa evâmîr-i şerîfe vârid olmuş. Hâlâ ehl-i mahalleden Müslimânlardır şekvâ ve da'vâya gelüp tâyife-i Yehûd'un âyine'-i bâtilâları üzere âyin-i sadâları tâ'at ve 'ibâdetimize mâni'dir dimeğin bâb-ı kenîsa kapanup mühürlenmiş idi. Dîn ve devlete lâyük olan min-ba'd ol tâyife ol mahalle gelmeyüp sed olunduğu üzere ibkâ olunup veyahut mescide ilhâk olunup veyahut masârif-ı mescid-i şerîf için galle sâhibi olur bir yer olup mescid-i şerîfe ilhâk olunmak husûsunu bildirmişsin. İmdi bu bâbda virilen fetvâ-yı şerîfe 'ulemâ-yı 'izâm ve meşâyih-ı kirâm imzâlayup mazmûnuyla 'amel olunmak emr idüp olunup ol mahal mescid-i şerîfe ilhâk olunmasının emr idüp buyurdum ki vusûl buldukda ve bâbında onat mukayyed olunup tâyife'-i mezkûru şer'-i şerîf iktizâ itdüğü üzere mahall-i mezbûru mukayyed edinmekden men' idüp mescid-i mezbûra ilhâk idüp hilâf-ı şer' kimesneye nizâ' itdirmeyesiz. Ve ne vecihle icrâ-yı şer' olunup emrim yerine varduğün yazup 'arz eylesin." 15 Safer 997h/3 Ocak 1589 tarihli ve 528 numaralı hüküm için bkz: A.DVN.MHM.d., LXIV, s. 210.

tasarruflarında bulunduğunu ve ellerindeki temessüklere itibar edilmeyerek girmelerinin yasaklandığını haber verdiler.

Ayandan El-Ahadi Efendi, İslami dönemde yapılmışsa kenisanın yıkılacağına kayıtlı olduğu emr-i şerif geldiğinde Kudüs Kadısı Merhum Seydi Efendi, Kefr Kenna Kadısı Muhibbüddin Efendi'yi yanına alarak mekânı inceleyip hüccet yazdıklarını ve yine Kudüs Kadısı Merhum Ömer Efendi tarafından maiyetinde Abdülkerim Efendi ve ileri gelenlerle beraber bir teftiş daha vuku bulunduğunu ve bunun da sicile geçirildiğini bildirdi.

Kadı Şücaüddin iki keşfe ilişkin sicillerin kontrolünü istedi. Seydi Mehmed Efendi zamanında yapılan ilk keşfin içeriğinde, Müslümanlardan bir topluluk İbnü'ş-Şeref adında birine ait ahırın satın alınarak havra yapıldığını haber verdiler. Yahudiler ise buranın fetihten önce ve sonra da ellerinde bulunduğunu ve kadımlığını iddia ettiler. Delil talep edilince Şam Beylerbeyisi İsa Paşa'dan kalma 17 Recep 949/ 27 Ekim 1542 tarihli hücceti takdim ettiler. Mazmununda ibadethanenin İslam fethinden önce ve sonra da bulunduğu şahitlik eden bir belgenin mevcudiyetinden bahsedilmekteydi. Adı geçen en eski kanıt istenildiğinde ellerinde olmadığı ifade edilerek bir şey sunulamamıştı. Aldığı cevap üzerine Kadı Seydi Mehmed Efendi, olan biteni 9 Rebiulevvel 993/ 11 Mart 1585 tarihle sicile yazdı.<sup>43</sup>

İkinci keşifte Kudüs ayanından bir topluluk Mescid-i Şerif-i 'Ömeri'ye bitişik havradan sabah akşam yüksek seslerin geldiğini ve namaz esnasında Müslümanların ciddi bir şekilde rahatsız olduğunu iddia edip şikâyetle bulunmuşlardı. Bunun üzerine Kadı Ömer Efendi, yanında Mahmil-i Şerif Kadısı Ömer Efendi, Abdülkerim Efendi, Kudüs Müftüsü Ömer Efendi başta olmak üzere ayandan bazı kişilerle olay mahalline intikal etti. Kenisa ile mescidin duvarlarını birbirine bitişik olduğunu (وانهم وجدوا ابنية المسجد العمري وابنية) gördü. Müslümanlar, namaz esnasında kâfirlerin gürültülerinde rahatsız olduklarını (تحصل لهم ضرر من الكفار للكثرة ضجيجهم), huşularının kaçtığını ve bunun engellenmesinde Müslümanlar için fayda olduğunu haber verdiler. Abdülkerim Efendi'nin verdiği fetvaya istinaden Kadı Ömer Efendi, Müslümanların gördüğü zarar nedeniyle havranın kapatılarak Yahudilerin buraya girmelerinin yasaklandığını ifade eden 11 Cemâziyelevvel 996/ 8 Nisan 1588 tarihli kararı deftere geçirdi.<sup>44</sup>

وان اليهود سنلوا عن ذلك واجابوا ان الكنيسة قديمة وهي بيدهم قبل الفتح وبعده فطلب منهم البرهان فاحضروا حجة مكتتبه في زمن " 43 امير الامراء الكرام ظهر الكبير الفخام عيسى باشا دمشق الشام كان مورخة في سابع عشر رجب الفرد سنة تسع اربعين وتسعمائة مضمونها ان اليهود بايديهم حجة ولهم بينة شهدت ان الكنيسة قديمة وهي بايديهم من قبل الفتح وبعده وان سيدي محمد افندي طلب منهم الحجة القديمة لتي اشاروا اليها وعولوا في حجتهم عليها فلم يحضروها وتعللوا بتعلل واهية وامتنعوا من احضارها مورخ الكشف المذكور في تاسع ربيع الثاني سنة تسع وتسعين وتسعمائة " KDSŞÇ, LXXVII, s. 149.

<sup>44</sup> Gös. yer.

İki raporu da okuyan Kadı Şücaüddin Efendi, Yahudilere binayı kimin satın aldığını, varisin olup olmadığını ya da şahsın vârissiz mi öldüğünü ( سال من اليهود ) (عمن اشترى القيو المذكور وهل له وارث او مات لا عن وارث فاجابو بانهم لايعلمون الا ) ifade edip önceden ibraz ettikleri kanıtı gösterdiler. Bunun üzerine, kadim hüccet istenilince bir şey sunamadılar.<sup>45</sup>

Bu arada Salt kadısının oğlu Şeyh Yahya, Yahudilerden bir cemaatin mezkûr kenisanın tarîk-i şer'î ile İbn-i Şeref'ten intikal ettiğine dair önceden hüccet getirdiklerini haber verdi. Hacı Abdülkadir ile Hayyât Hacı Mehmed veled-i Musa, ailesi Kudüs'ün yerlisi olan Yahudi Yasef bin Abdülkerim'in "önceden mezkûr kenisayı atalarının İbn-i Şeref'den satın aldığını" söylediğine ilişkin şahitlikte bulundular. El-Ahadi Efendi, sundukları hüccetin haricinde bir belge getirmezler ise vaki olanın sunulmak üzere yazılacağını bildirdi.<sup>46</sup>

Havraya el konulma sürecini özetleyen 17 Rebûlevvel 1004/ 20 Kasım 1595 tarihli sicile bakıldığında ulema ile ayanın kenîsa yapılan binanın kimden satın alındığını Yahudilerin şahitlikleriyle ispatlamaları ve buna itiraz edilmemesi dikkat çekicidir. Ayrıca mahkemenin ibadethanenin kadimliğini ifade eden ilk hüccetin peşine düştüğü ve bunun bir türlü ortaya konulmadığı görülmektedir. İlave bir kanıt getirilememesinden dolayı kadı, durumu devlet merkezine arz ederek mevcut kararda bir değişikliğe gitmemiştir.

15 Safer 997/ 3 Ocak 1589 tarihli hükmün Yahudilerin Kudüs'te hiçbir şekilde mabet edinme haklarının olmadığını vurgulaması aslında kapıyı onlara tümüyle kapatmaktaydı. Havraların meşru olmadığı, ihtiyaçtan dolayı bazı şahısların evlerini ibadethaneye dönüştürmeleriyle teşekkül ettiği ve zamanla bunlara çeşitli izinler alınarak meşru bir konuma sokulmaya çalışıldığı taşradaki görevliler ile devlet merkezindeki yetkililer tarafından gayet iyi bilinmekteydi. Kamusal alanda rahatsızlığa ve krize meydan vermedikleri müddetçe bu duruma sessiz kalmış ve bir bakıma müsamaha gösterilmişti. Ancak Mescid-i 'Ömerî davası gibi kırmızı çizginin aşıldığı ve toplumsal rahatsızlığın vukua geldiği örneklerde duruma müdahale edilmiştir.

Kapanan havradaki 60 Tevrat'ın Yasef bin Şaban'ın evinde muhafaza edildiği ve 27 Rebiulevvel akşamı yatsı namazından önce 5 Yahudi'nin kendisine saldırarak zorla evine girip dört Tevrat'ı aldıkları 27 Rebûlevvel 1005/ 18 Kasım 1596 tarihli mahkeme kaydından öğrenilmektedir.<sup>47</sup> Havra tamamen kapatılmakla birlikte Tevratlar sahiplerine iade edilmemiştir.

<sup>45</sup> Gös. yer.

<sup>46</sup> Bi-târîh-i sâbî 'aşer Rebûlevvel Sene Erbâa ve Elf. [17 Rebiulevvel 1004/20 Kasım 1595], Gös. yer.

<sup>47</sup> KDSŞC, LXXVII, s. 512.

Burada bir parantez açarak Ağlama Duvarı hikâyesine de değinmek durumun daha iyi anlaşılması noktasında faydalı olacaktır. Hz. Ömer'in namaz kıldığı yere inşa edilen mescidin yanına, fütursuzca havra yapılmasına Müslümanların gösterdiği tepki esas alındığında, Meğâribe Mahallesi<sup>48</sup> içinde ve Harem-i Şerîfle sınır Burak Duvarı'nın (bugünkü Ağlama Duvarı) Yahudilerce apaçık bir surette ibadethaneye dönüştürülmesi düşünülemezdi. 1570'lerde Rabbi Isaac Luria'nın icadıyla ortaya çıkan Ağlama Duvarı efsanesi, hemen benimsenmemiş olup gerçek şöhretine ancak XIX. yüzyılda ulaşabilmiştir.<sup>49</sup>

### Sonuç

Gayrimüslim tebaanın yeni (cedîd) ibadethaneler inşa etmelerinin yasak olduğu, mevcutların tamine de sıkı kayıtlarla izin verildiği malumdur. Nitekim muhtelif zamanlarda imparatorluğun farklı yerlerine bu yasağa dikkat edilmesi hususunda emirler gittiği bilinmektedir. Gayrimüslim ibadethanelerin tamirinde aslına uygun olmayan kısımların yıkıldığı da görülmektedir. Ancak bu tavrın tarihi süreç içinde ne kadar yürürlükte olduğu ya da sürdürülebilir olduğu tartışmaya açık bir konudur.

Hıristiyan ve Müslümanlarla birlikte Kudüs'te yaşayan Yahudiler, şehrin asıl sâkinleri olmadıklarından ve kendileriyle bir zimmet antlaşması yapılmadığından durumları farklılık arz etmekteydi. Dolayısıyla mabetleri gayrimeşru addedilmekteydi. Bütün bunlara rağmen zaman içinde ihtiyacın dayattığı zorunluluk, ibadethanelerin kaçak yapılmasına ve yerel idareciler tarafından oldubittiye göz yumulmasına yol açmıştır. Zira mabetlere gereksinim herkesin bildiği bir elzem ve hakikatti.

Kaçak ibadethanelerin açılması/ yapılması Osmanlılarla başlayan bir süreç değildi. Bu, Yahudilerin Müslümanların himayesi altında Kudüs'e yerleşmeleriyle başlamıştır. Zira Roma/ Bizans devirlerinde şehre girmeleri ve ikamet etmeleri yasak olduğundan dolayı burada havra bulunmamaktaydı. Dolayısıyla hem Osmanlılar hem de selefleri sinagogların farkında olmakla beraber kamusal bir krize dönüşmediği müddetçe seslerini çıkarmayarak görmezlikten gelmişlerdir. Ancak Müslümanların duyularını/ hisleri incindiğinde

<sup>48</sup> Meğâribe Mahallesi hakkında yapılan bir çalışma için bkz: Hasan Hüseyin Güneş, *Kudüs Meğâribe Mahallesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017.

<sup>49</sup> Dr. Ernest L. Martin "The Strange Story of the False Wailing Wall" adlı makalesinde, 1570 yılı civarında Kudüs'e gelen Rabbi Isaac Luria'nın, "Ağlama Duvarı'nın" yeri olarak "Burak Duvarı'nı" işaret etmesiyle bugünkü duvarın hikâyesinin başladığını söylemektedir. Bkz: <http://askelm.com/temple/t000701.htm>. XVI. yüzyıl ve sonrası için bu inanç Yahudiler arasında hemen şöhret kazanamamış; Siyonizm'in neşvü nemesiyle bugünkü durumuna ulaşmıştır. Bu konuda bkz: Simone Ricca, "Heritage, Nationalism and the Shifting Symbolism of the Wailing Wall", *Jerusalem Quarterly*, 24, (Sumer 2005), s. 40.

gerek devlet merkezi gerekse taşra idarecileri hızlı adımlar atarak İslami kaideleri tatbik etmekten çekinmemişlerdir.

Kudüs'te bir cami inşa eder gibi Yahudilerin mabet yapmaları mümkün değildi. Süreç sicillerin de işaret ettiği üzere zengin/ dindar kişilerin evlerini ya da satın aldıkları yerleri ibadet etmek üzere dindaşlarına açmalarıyla başlıyordu. Toplanılan mekânların mabet simgeleri taşınamaması devlet için yeterli olmakla birlikte buralar, zamanla resmi bir hüviyet kazanıyordu. Geriye tamir için gerekli müsaadelerin alınması hususunda mahkeme prosedürleri kalıyordu. Sancak görevlileri tarafından teftişe/ tacize uğradıkları durumlarda İstanbul'a şikâyetle bulunularak hukuki bir koruma temin edilmeye çalışılıyordu. Dolayısıyla yasak konulmasına ve merkezle taşradaki görevlilerin her şeyi bilmelerine rağmen bütün süreç anlatılan minvâl üzere gerçekleşiyordu.

Başta kadı olmak üzere görevlilerin kimi zaman dini hassasiyetlerle bazen de farklı nedenlerden dolayı Yahudileri teftiş ettikleri müşahede olunmaktadır. Teftiş bazen tacize dönüşürken bazen de gizli saklı yapılan işleri teşhir etmiştir. Şer'a/ kanuna muhalif bir durumla karşılaşıldığında çoğunlukla kadıların hemen harekete geçmedikleri vaziyeti devlet merkezine bir rapor halinde arz ettikleri ve bekledikleri görülmektedir.

Kudüs Yahudileri mahalli idareciler ile merkezi bürokrasi arasındaki boşluklardan da faydalanma yoluna gitmişlerdir. Kendi mahallelerine sahip olmaları, zaman içinde ibadethanelerin ortaya çıkışına fırsat sunmuştur. Yapılan kanunsuz işe kılıf bulma noktasında başta Şam olmak üzere İstanbul'daki idarecilere durum farklı arz edilip ilişkileri sayesinde muhtelif fermanlar, hüccetler elde edilmiştir. Böylece mahalli bir teftiş esnasında yasal bir dayanak bulunmuş oluyordu.

Taşradaki görevliler, Yahudilerin/ Hıristiyanların kanunsuz işlerini kendileri için kazanç kapısına dönüştürmekten çekinmemişlerdir. Bazen de haksız yere sırf para ve mal sızdırmak namına onları rahatsız etmeyi sürdürmüşlerdir. Sıkıntılar karşısında şer'-i şerif ile kanun-ı müniften ayrılmamayı tavsiye eden devlet yönetimi, usulsüzlükler konusunda da kadim tavrını muhafaza edip gayrimüslimlerin münasebetsiz hareketlerine set çekmeye çalışmıştır. "Çalışmıştır" ifadesinden kasıt merkezdeki karar alıcılar, taşradaki eşraf ile kadıların yönlendirmesiyle olaylara müdahale etmeye çabalarken diğer taraftan kanunsuz durumu kendileri için menfaat kapısına çeviren devlet görevlilerinin muhalefetiyle de karşılaşmıştır. Nitekim mahkeme kayıtlarından İstanbul'dan gelen emirlerin bizzat yerel idareciler tarafından "sem'an ve tâ'aten" deyiş icra sahasına koyulmadığı ve geçirildiği görülmektedir.

Netice itibariyle Osmanlı Devleti'nin Kudüs'teki Yahudi mabetleri karşısındaki tutumu/ politikası yukarıda ifade edilen tezatlarla birlikte bazen göz yumma kimi zamanda sert tutumlar benimseme şeklinde teşekkül etmiştir denebilir.

### **Kaynakça**

#### **Arşiv**

- 1) Kudüs Şer'iyye Sicilleri (KDSŞC)  
9, 12, 22, 23, 29, 35, 49, 57, 58, 64, 66, 67, 71, 77, 80
- 2) Mühimme Defteri (A.DVN.MHM.d.,)  
64
- 3) Kilise Defteri (A.DVN.KLS.d.,)  
8

#### **Çalışmalar**

- Arslantaş, Nuh, "İslami Dönemde (638-1099) Filistin'e Yahudi Göçü ('Aliya: עלייה)", *Türk Tarih Kurumu Belleten, LXXV/274*, Aralık 2011, s. 641-689.
- Cohen, Amnon, *A World Within, Jewish Life as Reflected in Muslim Court Documents from the Sijill of Jerusalem (XVIth Century), I (Texts) – II (Facsimiles)*, Center for Judaic Studies, University of Pennsylvania, 1994.
- Cohn-Sherbok, Dan ve Lavinia, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, Bilal Baş (çev.), İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Dikici, Radi, *The History of the Byzantine Empire (Byzantium 330-1453)*, Aysel Hacı (çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.
- Dolu, Alaattin, *Osmanlı Kudüsü'nde Toplum ve Siyaset (1703-1789)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017.
- Eren, Halit (ed), *Al Quds in Muhimme Registers (1545-1594)/ Mühimme Defterlerinde (1545-1594) Kudüs 1*, IRCICA, İstanbul, 2016.
- Güneş, Hasan Hüseyin, *Kudüs Meğâribe Mahallesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2017.
- Gürkan, Salime Leyla, "Yahudilik Giriş ve Tarih" *DİA, XLIII*, İstanbul, 2013, s. 187-197.
- Harman, Ömer Faruk, "Buhtunnasr", *DİA, VI*, İstanbul, 1992, s. 380-381.
- Karasapan, Celâl Tefvik, *Filistin ve Şakr-ül-Ürdün, Birinci Cilt*, İstanbul, 1942.

- Kaya, Eyüp Said, Hasan Hacak, "Zimmet", *DİA*, XLIV, İstanbul, 2013, s. 424-428.
- Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi, Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2004.
- Öksüz, Mustafa, "Filistin'in On Altıncı Yüzyıldaki Nüfusuna Dair Kanaklar: Mufassal Tahrir Defterleri", *SBARD*, Yıl / Year 14, Sayı / Issue 27 Bahar / Spring 2016/ 1, s. 257-259.
- Öksüz, Mustafa, "Osmanlı İdaresi'nin İlk Yüzyılında Kudüs-i Şerif Sancağı'nda Yahudi Nüfusu", *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, (Winter 2016), 16: 2, s. 1-29.
- Öksüz, Mustafa, *Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. Yy*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2016.
- Öz, Mustafa, "Hâkim-Biemrillah", *DİA*, XV, İstanbul, 1997, s. 199-201.
- Ricca, Simone, (Summer 2005). "Heritage, Nationalism and the Shifting Symbolism of the Wailing Wall" *Jerusalem Quarterly*, 24, s. 39-56.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî, Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, El-Cüz'ü's-Sâlis*, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (th.), Dâr-u Süveydân, Beyrut, Lübnan, 1967.